

Daniel Warzocha

PIOTRKOWSKIE JUDAİKA

PRZEWODNIK

 Księży MŁYN
DOM WYDAWNICZY

SPIS TREŚCI

Kalendarium	8
Żydzi wśród ludności Piotrkowa	
w latach 1808–1945	18
Zmiany nazw ulic	20
Instytucje religijne	22
Edukacja	44
Kultura i rozrywka	54
Służba zdrowia	62
Wolne zawody	76
Prasa i drukarnie	79
Przemysł	96
Rzemiosło	112
Handel i usługi	118
Partie i organizacje polityczne	125
Organizacje zawodowe	138
Stowarzyszenia społeczne	145
Kluby sportowe	160
II wojna światowa. Getto piotrkowskie	162
Piotrków filmowy	175
Sławni Żydzi pochodzący z Piotrkowa	180
Aneks. Święta żydowskie	193
Bibliografia	210
Spis ilustracji	214

*Nie chciałbym przyjść na świat we Frankfurcie nad Menem
I mieszkać w miniaturze stolicy — Weimarze;
Nie chciałbym przyjść na świat we wsi Michajłowskoje
I mieszkać nad kanałem w złotym Petersburgu;
Lecz chciałbym przyjść na świat w Piotrkowie Trybunalskim,
Gdzie w zaułkach Starego Miasta, na Rycerskiej,
Na Trybunalskim rynku, na Grodzkiej, Zamkowej
Rozgrywały się sceny wzięte żywcem z Troi –
Ich siłą napędową pasja i namiętność.
Bitwy klanów, gonitwy, zasadzki, porwania,
Napady nienawiścią, zemstą dyktowane
I najazdy, którymi kierowała miłość.
Tu każda sień, piwnica sekrety odśłania,
Godne homeryckiego patosu i mocy.
Tak, chciałbym przyjść na świat w Piotrkowie Trybunalskim
I stąd wyruszyć na podbój Kolchidy.*

Leopold Lewin (1910–1995)

Niewiele dziś wiadomo o zaginionym świecie Żydów z Piotrkowa Trybunalskiego. Zagłada społeczności żydowskiej i emigracja większości ocalałych spowodowały bezpowrotne zaginięcie wielu informacji, a powojenne warunki polityczne nie sprzyjały prowadzeniu szczegółowych badań. Zbyt mało więc wiemy o instytucjach, organizacjach, a przede wszystkim ludziach tworzących tę jakże aktywną społeczność, zawsze biorącą odpowiedzialność za losy miasta. Rozproszonych informacji trzeba szukać w aktach władz samorządowych i administracyjnych oraz w prasie żydowskiej i polskiej – tu nieocenionym źródłem są zwłaszcza reklamy. Gdyby nie one, próżno byłoby szukać wzmianek o wielu zapomnianych dziś placówkach handlowych czy usługowych... Znamy wiele instytucji żydowskich, ale nie zawsze wiadomo, gdzie znajdowały się ich siedziby. Przy niektórych więc nie podaję adresów. Równie trudno ustalić dokładne lata życia wielu osób.

KALENDAR IUM

XIV w. – prawdopodobne początki osiedlania się Żydów w Piotrkowie.

1487 – przywilej Kazimierza Jagiellończyka dla kupców piotrkowskich (poszerzony przez Jana Kazimierza w 1659 r.) zabraniający Żydom handlu w mieście i na przedmieściach pod groźbą utraty towarów.

20.04.1569 – król Zygmunt August nadaje miastu przywilej „nietolerowania Żydów” (*de non tolerandis Iudaeis*). Zezwolono im jednak na trudnienie się handlem podczas jarmarków (*aby Żydzi w Mieście Piotrkowie nie mieszkali i żadnych kupi oprócz Jarmarków nie odprawiali*).

1636 – w aktach parafialnych odnotowano przypadki chrztu osób pochodzenia żydowskiego. W latach 1727–1796 zarejestrowano w aktach metrykalnych fary 53 przypadki chrztu wśród Żydów.

1656 – za rzeką Strawą w odrębnej dzielnicy miało mieszkać 50 rodzin żydowskich. W tym samym roku doszło do pogromu zorganizowanego przez wojska Stefana Czarnieckiego z powodu sprzyjania Szwedom. Stopniowo jednak Żydzi ponownie zaczęli się osiedlać na tych terenach.

20.03.1673 – król Michał Korybut Wiśniowiecki potwierdził zakaz osiedlania się Żydów w mieście, rozszerzając go na przedmieścia i grunty starościńskie. Żydzi mogli osiedlać się tylko na gruntach prywatnych na południowy wschód od miasta z prawem handlowania w Wielkiej Wsi. Nie mogli jednak handlować winem (ten ostatni zakaz dotyczył także Węgrów bez praw obywatelskich). Z powodu śmierci króla te niezłociowe postanowienia nie zostały zrealizowane.

16.09.1679 – król Jan III Sobieski wydał w Jarosławiu przywilej pozwalający na stałe i prawne rozwinięcie gminy żydowskiej. Najprawdopodobniej powstała ona jeszcze w tym samym roku (wcześniej piotrkowscy Żydzi należeli do gminy żydowskiej w Rozprzy). Przystąpiono też do budowy synagogi, cmentarza i mykwy (łaźni rytualnej). Pierwsza synagoga wzniesiona została na Podzamczu w 1689 r. Żydzi mogli mieszkać, budować się i szynkować miodem na przedmieściu Wielka Wieś (prawo zamieszkiwania Żydów na terenach Wielkiej Wsi i Podzamcza oraz zajmowania się handlem potwierdził August II Mocny w 1727 r., August III Sas w 1748 r. i Stanisław August Poniatowski w 1778 r.). Za murami miejskimi zaczęło więc powstawać tzw. Żydowskie Miasto.

1740 – zniszczenie drewnianej synagogi podczas rozruchów wywołanych przez uczniów szkół: pijarskiej i jezuickiej.

5.10.1746 – August III Sas zakazał Żydom przebywania w mieście z towarami.

20.05.1758 – w sądach asesorskich w Warszawie zapadł wyrok nakazujący Żydom opuszczenie w ciągu trzech miesięcy gruntów miejskich i starościańskich.

1765 – ludność żydowska zamieszkała na starościańskich terenach przedmieścia Wielka Wieś liczyła 1107 osób. W tym czasie w całym mieście żyło niewiele ponad 2 tysiące mieszkańców.

1776 – wzniesienie z fundacji Hersza Piotrkowera szkoły gminy żydowskiej (bet ha-midrash) przy obecnej ul. Jerozolimskiej. Miał tu też siedzibę sąd rabinacki i zarząd gminy. Budynek mieści dziś Oddział dla Dzieci Miejskiej Biblioteki Publicznej. Zachowała się w nim polichromia z tablicami Dekalogu wykonana w 1931 r. przez Pereca Wilenberga.

1791–1793 – budowa nowej murowanej synagogi obok wyżej wymienionej szkoły. Jej fundatorem był Mojżesz Kocyn. Zaprojektował ją Dawid Friedlender, utalentowany architekt, autor synagog budowanych na przełomie XVIII i XIX w., m.in. w Działoszynie, Wyszogrodzie, Kępnie i Łęczycy (podczas tej ostatniej budowy poniósł śmierć w wyniku upadku z rusztowania). Synagoga została zdewastowana w czasie II wojny światowej, remont zakończono dopiero po przeszło dwudziestu latach; w 1967 r. umieszczono w niej Miejską Bibliotekę Publiczną.

1792 – założenie nowego cmentarza żydowskiego, usytuowanego na wzgórzu zwanym Zagórkami (dziś ul. Spacerowa). Zachowały się na nim nagrobki od XVIII w.

1793 – po drugim rozbiórce Polski władze pruskie zniosły wszelkie ograniczenia co do osiedlania się Żydów w mieście. Wzbudzało to protesty uprzywilejowanych mieszczan. W 1811 r., gdy Piotrków znajdował się w Księstwie Warszawskim, z rozkazu prefekta kaliskiego Antoniego Garczyńskiego usuwano Żydów z miasta. Decyzją Rady Najwyższej Tymczasowej okupowanego przez Rosjan Księstwa Warszawskiego z 5 stycznia 1815 r. zabroniono im dalszego nabywania gruntów, domów, jak również zakładania gorzelni i szynków. Zarządzenie to zostało unieważnione w 1862 r. na mocy reform margrabiego Aleksandra Wielopolskiego likwidujących istniejące ograniczenia wobec ludności żydowskiej.

1820 – wybrukowano ulicę Żydowską (dzisiejsza ul. Starowarszawska).

1821 – piotrkowską synagogę odwiedził car Aleksander I.

1840 – decyzją Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego włączono przedmieście Wielka Wieś do Piotrkowa.

16.05.1850 – położono kamień węgielny pod budowę szpitala składającego się z dwóch części – chrześcijańskiej i żydowskiej.

1853 – w wyniku panującej epidemii cholery większość Żydów opuściła miasto; kolejne epidemie dotknęły dzielnicę żydowską w 1872 i 1894 r.

1854 – Oskar Flatt pisał w artykule *Piotrków dziś i przed dwudziestu laty: Za mostem wiodącym przez Strawę zaczyna się rój czysto izraelski: stanąwszy w tych długich, półkolem aż naprzeciw bóżnicy prawie zatoczonych podsieniach, co to są przybytkami drobnego handlu kramarszczyźnianego, wszedłszy w te wąskie, nazbyt błotniste, cuchnące, kręte przecznice i zaułki żydowskie, podobno nawet wielu bardzo piotrkowianom nieznanne, możemy tam śmiało zapomnieć o ubiegłych latach, bo tam wszystko jest jak było* (cyt. za: O. Flatt, *Opis Piotrkowa Trybunalskiego pod względem historycznym i statystycznym*, Piotrków Trybunalski 2014, s. 50).

1861 – ludność żydowska, stanowiąca 44,4% ogółu mieszkańców Piotrkowa, uzyskała swoje przedstawicielstwo w Radzie Miejskiej. Współżycie Polaków i Żydów w latach następnych układało się coraz lepiej. Ludność żydowska jednoczyła się z ludnością polską, dzieląc jej losy polityczne.

27.07.1865 – wielki pożar strawił znaczną część zabudowy Żydowskiego Miasta, Wielkiej Wsi, Jurydyki Arcybiskupiej i Warszawskiego Przedmieścia. Nieznany dziś z imienia i nazwiska miejscowy żydowski poeta ułożył wówczas elegię rozpoczynającą się słowami: *Wi ferfinstert is der tug fun dalet uw, wus hot ubgebrent di sztudt Petrikuw* („Jakże ciemnym jest ów dzień czwartego [dnia miesiąca] aw [5625 r. według tradycyjnego kalendarza żydowskiego], kiedy spłonęło miasto Piotrków”). W skład komitetu odbudowy miasta weszli m.in. rabin Eleazar (Lejzer) Morgensztern, Meszulem Horowicz, Motel Horowicz, Jakub Rozenberger, Salomon Winer.

1878 – utworzona została Piotrkowska Ochotnicza Straż Ogniowa. Wśród założycieli byli także Żydzi: Markus Braun, Natan Horowicz i Lewek Lewkowicz. Cztery lata później wśród 266 członków czynnych straży było 44 Żydów.

1885 – w Piotrkowie istniały następujące zakłady: młyn i tartak parowy (żydowski), fabryka narzędzi rolniczych (żydowska), 2 gorzelnie (żydowskie), 4 browary (w tym 2 żydowskie), 2 rozlewnie miodu (żydowskie), 12 cegielni (w tym 2 żydowskie), 3 garbarnie (żydowskie), 2 farbiarnie (żydowskie), 4 mydlarnie (żydowskie), 2 fabryki świec łojowych (żydowskie), 4 fabryki wód mineralnych (w tym 1 żydowska), 15 warsztatów stolarskich (w tym 10 żydowskich), 1 tokarnia (żydowska), 4 zakłady introligatorskie (żydowskie), 5 magazynów mód (żydowskie), 3 zakłady rękawicnicze (w tym 2 żydowskie), 2 fabryki pończoch (żydowskie), 2 zakłady blacharskie (żydowskie), 3 drukarnie (w tym 2 żydowskie, 1 państwowa). Oprócz tego w posiadaniu Żydów była znaczna część spośród 300 zakładów rzemieślniczych (głównie krawieckich i szewskich).

1895 – jednym z trzech dyrektorów Piotrkowskiego Towarzystwa Kredytowego Miejskiego został Natan Ejbeszyc, jednym z dwóch zastępców – Wilhelm (Wolf) Silberstein (ur. w 1857 r. w Piotrkowie, zm. 6 lipca 1939 r. w Otwocku), zaś wśród dziewięciu członków Komitetu Nadzorczego znaleźli się Fiszel Aleksandrowicz i Markus Braun.

23.02.1919 – wybory do Rady Miejskiej, w skład której weszło ośmiu Żydów (na 36 radnych): Alter B. Binsztok (Żydowska Partia Socjalistyczna Ferajnigte), Jakub Berliner, Herszlik Wajshoff, Abram Wajshoff, Zelman Staszewski (Żydowski Socjal-Demokratyczny Komitet Wyborczy Bund), Berisz Rosenblum, Jakub Malc (Fracja Ludowa Cejre Syjon).

1919 – w Piotrkowie doszło do antysemickich ekscesów młodzieży i poborowych. 5 czerwca Rada Miejska uchwaliła rezolucję opracowaną przez jej prezesa Kazimierza Rudnickiego: *Rada m. potępia ekscesy, których dopuszczali się względem ludności żydowskiej – poborowi i nie-dorostki, i wzywa Zarząd m., aby spowodował energiczne przestrzeżenie przez patrole wojskowe porządku przy przechodzeniu poborowych przez miasto i w dniu targowe.*

7.07.1921 – między godziną 9 a 11 rano (podczas postoju pociągu) przejeżdżający przez Piotrków powstańcy śląscy rozgrabili sklepy spożywczo-kolonialno-galanteryjne Herszlika Berbera i Fajgi Korman. Aresztowano ośmiu sprawców; wydaje się, że przy przeważającej liczbie napastników (do miasta wtargnął oddział ok. 300–400 powstańców) 40 policjantów nie było w stanie nic więcej uczynić. Wezwane zaś na

pomoc wojsko przybyło dopiero po dwóch godzinach. Tydzień później, 14 lipca 1921 r., powstańcy przebywający w koszarach w dawnym klasztorze franciszkanów wywołali kolejną „awanturę” antyżydowską; niezbyt liczna policja była w praktyce bezsilna, choć apelowała do władz wojskowych o roztoczenie *ściślejszego nadzoru nad skoszarowanymi powstańcami i odpowiednie w tym kierunku zastosowanie środków zaradczych*. Przyczyną zajść mogła być nasilona w pierwszych latach niepodległości propaganda nacjonalistyczna, żywa zwłaszcza w okresie wojny polsko-radzieckiej, jakkolwiek zachowanie *przebywających w Piotrkowie powstańców dalekie było od spokojnego*. Wkrótce zresztą władze wojskowe zabroniły im opuszczania pociągów w czasie postoju.

1921 – ponad 10% piotrkowian wyznania mojżeszowego deklarowało narodowość polską.

Wilhelm Silberstein

8.11.1925 – wybory do Rady Miejskiej. Wśród 33 wybranych radnych społeczność żydowską reprezentowali: Jakub Berliner, Abram Pinkusiewicz, Abram Wajshof (Bund), Jakub Malc (Cejre Syjon), Mordka Kon (Blok Centralnego Związku Żydowskich Rzemieślników i Drobnych Kupców), Josef Konstantynowski (Ortodoksyjny Związek Robotników Żydowskich Agudas Israel) oraz Michał Hertz i Wilhelm Silberstein (Zjednoczony Żydowski Komitet Wyborczy).

1928 – 65% ogółu zarejestrowanych w Piotrkowie rzemieślników i kupców stanowili Żydzi.

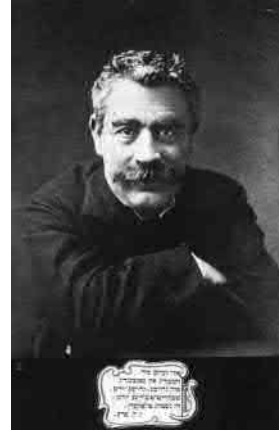
28.12.1928 – wybory do Rady Miejskiej. Wśród 33 radnych było siedmiu Żydów: Jakub Berliner, Abram Pinkusiewicz, Załman Tenenberg, Abram Wajshof (Bund), Wilhelm Silberstein (Ogólny Gospodarczy Bezpartyjny Blok Żydowski), Szłama Lajb Dawidowicz i Hersz Lajb Krakowski (Blok Ogólno-Żydowsko-Religijny).

1930 – wśród piotrkowskich Żydów było 4 tapicerów, 29 blacharzy, 6 rymarzy, 6 tokarzy, 4 kuśnierzy, 9 czapników, 23 malarzy, 1 studniarz, 217 krawców, 136 zegarmistrzów, 12 szczotkarzy, 11 cukierników, 1 pieczętkarz, 5 felcerów, 39 szwaczek, 21 modystek, 13 muzykantów, 12 lekarzy, 3 złotników, 3 gorseciarki, 2 powroźników, 1 trepiarz,

49 rzeźników, 64 tragarzy, 30 dorożkarzy. Żydzi prowadzili wówczas 23 zakłady fryzjerskie, 27 piekarń, 7 introligatorni, 6 garbarń, 5 drukarń, 3 zecernie, 1 mydlarnię i 1 wytwórnię świec.

1930 – na wniosek radnego Jakuba Malca z partii Poalej Syjon dotychczasową ul. Na Ławach na piotrkowskiej Starówce nazwano imieniem żydowskiego poety i prozaika Icchaka Lejba Pereca.

Icchak Lejb Perc urodził się 20 maja 1851 r. albo 18 maja 1852 r. w Zamościu w rodzinie kupieckiej, jako syn Jehudy Pereca (1825–1898) i Rywki z domu Lewin (1828–1914). Pochodził z rodziny hiszpańskich sefardyjczyków (którzy pod koniec XVI w. osiedlili się w Zamościu). Liberalne podejście ojca równoważone było przez tradycjonalizm i ortodoksyjne wychowanie matki, która nie pozwoliła synowi uczęszczać do szkół świeckich. W dużej mierze Perc był więc samoukiem. Ukończył cheder i jeszybot, a w domu uzupełniał wykształcenie o świecką literaturę (w języku jidysz, francuskim, hebrajskim, niemieckim, polskim i rosyjskim), historię, filozofię i socjologię.

Icchak Lejb Perc

Pisał w językach: polskim, hebrajskim i jidysz. Zgodnie z tradycją w wieku osiemnastu lat założył rodzinę. Z małżeństwa z Sarą Lichtenfeld miał synów Lucjana i Jakuba (zmarł w dzieciństwie); po kilku latach żona opuściła go, zabierając ze sobą syna. Jako niespełna dwudziestolatek Perc próbował sił w biznesie (zakładał szkołę, piwiarnię, młyn), ale bez powodzenia. Następnie udał się do Warszawy, by studiować prawo. Zetknął się tam również z oświeconymi Żydami, podjął pierwsze próby poetyckie, które jednak szybko zarzucił. W 1876 r. zdobył kwalifikacje potrzebne do wykonywania zawodu i powrócił do Zamościa, gdzie oddał się pracy i działalności społecznej. Przez 11 lat prowadził kancelarię adwokacką (koncesję władze rosyjskie odebrały mu z powodu zarzutów o używanie i propagowanie języka polskiego i bronienie „polskich buntowników”). W 1878 r. powtórnie ożenił się z Heleną (Nechamą Rachelą) Ringelhejm (1860–1938); nie mieli dzieci.

Wyjazd do Warszawy i odnowienie kontaktów ze środowiskiem pisarzy żydowskich skłoniły go do pisania wierszy w języku hebrajskim i tworzenia małych form prozatorskich, które ukazały się drukiem w 1887 r. Publikacja ta zaważyła na dalszym życiu Pereca nie ze względu na swe znaczenie artystyczne, ale na zawiść rywala, jaką wzbudziła, do tego stopnia, że oskarżył on Pereca wobec władz carskich, że jest socjalistą. W związku z tym Perec został pozbawiony prawa wykonywania zawodu prawnika i w poszukiwaniu środków do życia poświęcił się pisaniu w języku jidysz.

Nawiązał kontakt z Szalomem Alejchemem, który nosił się z zamiarem wydawania pisma literackiego w jidysz. Wysłał mu sentymentalny i ironiczny poemat *Monisz*. Alejchem dokonał poprawek językowych, o co prosił autor, ten jednak był rozczarowany efektem końcowym i chociaż obydwa twórcy oddani byli literaturze jidysz i nie rywalizowali ze sobą, to przez długi czas odnosili się do siebie i swojej twórczości z dystansem. Alejchem publikował jednak kolejne utwory Pereca, a przeczytawszy *Fołkstimleche geschichtn* (*Opowiadania ludowe*) docenił jego pióro i to, co uważał za słaby punkt Pereca – naznaczenie żydowskim, chasydzkim mistycyzmem – uznał za wartość artystyczną. Nie oznaczało to jednakże końca kłopotów finansowych pisarza. W tym czasie znany warszawski finansista i filantrop Jan Bloch powołał zespół mający za zadanie opisać życie Żydów na polskiej prowincji. Perec poszukując środków do życia, włączył się w prace tego zespołu. Zbierał materiały, jeżdżąc po miastach i miasteczkach, gdzie żyła ludność żydowska, a potem na podstawie zebranych informacji wygłaszał odczyty w Warszawie w języku hebrajskim, brał czynny udział w życiu społeczności żydowskiej. Kolejny zbiór opowiadań nosił tytuł *Familiar scenes* (*Sceny rodzinne*), a w 1891 opublikował *Bilder fun a prowincrajze* (*Obrazki z podróży po prowincji*) – już same tytuły wskazują na to, że Perec wykorzystał zdobyte doświadczenie i wiedzę, by przetworzyć je literacko i opatrzyć własnym komentarzem.

Publikował liczne artykuły podejmujące problemy zarówno antysemityzmu, jak i fanatyzmu i nietolerancji społeczności żydowskiej. Dostrzegał trudną sytuację żydowskich kobiet. Tworzył poezję, w której zawierał swoje ideały społeczne. Aresztowany przez władze carskie za udział w nielegalnych zgromadzeniach został wywieziony na cztery miesiące. W 1909 r. opublikował poetycki dramat prezentujący idealistyczną wizję żydowskiej duchowości pt. *Di goldene kejt* (*Złoty łańcuch*), który

został wystawiony przez Kamińskich w Warszawie i entuzjastycznie przyjęty przez publiczność. Perec nie ukończył natomiast wspomnień (*Majne zichrojnes*) pisanych w latach 1913–1914.

Perec sam tłumaczył swoje utwory z hebrajskiego na jidysz i odwrotnie, udramatyzował też wiele wcześniej napisanych opowiadań. Po wybuchu I wojny światowej pomagał Żydom, którzy stracili dach nad głową, współpracował z prasą związaną z Bundem i Żydowską Organizacją PPS. Zmarł na zawał serca 3 kwietnia 1915 r. w Warszawie. Jest pochowany w Mauzoleum Trzech Pisarzy w alei głównej cmentarza żydowskiego przy ulicy Okopowej w Warszawie (kwatery 44). Na jego pogrzeb przyszło ponad 100 tys. osób. Oddelegowany urzędnik gminy żydowskiej (gdzie Perec pracował od 1890 r.) chwalił zmarłego słowami: *To był wspaniały człowiek. Przez dwadzieścia pięć lat ani razu nie spóźnił się do pracy.*

W dwudziestoleciu międzywojennym imieniem Pereca nazwano ulice w kilku polskich miastach, m.in. w Piotrkowie.

27.05.1934 – wspólne wystąpienie socjalistów polskich (PPS) i żydowskich (Bund) w wyborach samorządowych. Utworzenie wspólnej listy było rzadkością w skali kraju. Koalicja pod nazwą Socjalistycznej Jedności Robotniczej odniosła zwycięstwo wyborcze. W Radzie Miejskiej zasiadli żydowscy radni: Jakub Berliner, Szmul Kimelman, Załma Tenenberg, Abram Wajshof (wszyscy reprezentowali wymienioną listę socjalistyczną).

1935 – przy ul. Jerozolimskiej uruchomiono urząd pocztowy; był to jeden z przejawów modernizacji zaniedbanej dawniej dzielnicy żydowskiej.

Marzec 1939 – według zestawienia wyborców sporządzonego przez władze Piotrkowa Żydzi dominowali wśród mieszkańców ulic: Farnej, Garncarskiej, Grodzkiej, Konarskiego, Łaziennej Mokrej, Pereca, pl. Niepodległości, pl. Trybunalskiego, pl. Zamkowego, Rwańskiej, Rycerskiej, Sieradzkiej, Starowarszawskiej, Szewskiej, Wiejskiej, Wspólnej, Zamkowej i Zamurowej. Licznie reprezentowani byli też na ulicach: Jerozolimskiej, al. 3 Maja, Krakowskiej, Leonarda, Litewskiej, Obrytka, Oddzielnej, Piastowskiej, Pijarskiej, Piłsudskiego, pl. Czarnieckiego, pl. Litewskim, Curie-Skłodowskiej. Stanowili też od kilku do kilkunastu procent mieszkańców ul. Legionów, Limanowskiego (Sulejowskiej), Narutowicza, Pierackiego, Spacerowej, Słowackiego i Wolborskiej. Niemal wszyscy mieszkali we wschodniej części miasta.

23.04.1939 – ostatnie w II Rzeczypospolitej wybory do Rady Miejskiej, w skład której weszło siedmiu przedstawicieli Bundu: Abram Pinkusiewicz, Abram Majerowicz, Jakub Berliner, Załma (Zelman) Tenenberg, Szmul Kimelman, Abram Wajshof, Izaak Samsonowicz oraz dwóch przedstawicieli Poalej Syjon: Szymsza Gomoliński, Symcha Dawid Blachman – ogółem dziewięciu Żydów na 40 radnych.

1.09.1939 – wybuch II wojny światowej

5.09.1939 – Niemcy wkroczyli do miasta; w tym samym dniu zastrzelili 20 Żydów. Nazajutrz podpalili czworoblok domów między ul. Jerozolimską, Zamkową, Wspólną i Starowarszawską (dziś w tym miejscu znajduje się parking). Tych, którzy próbowali uciekać z płonących domów, zastrzelono na miejscu. Godzinę później wyciągnięto jeszcze sześciu Żydów z domu przy ul. Zamkowej 13, pięciu z nich zostało rozstrzelanych.

30.09.1939 (wg niektórych źródeł **5.10.1939** lub **8.10.1939**) – utworzenie w Piotrkowie pierwszego getta na terenach okupowanych przez hitlerowskie Niemcy. Obejmowało początkowo 182 domy o 4178 izbach przy 28 ulicach. W lutym 1942 r. zostało zmniejszone do 24 ulic. Do 31 marca 1942 r. do getta musieli przenieść się wszyscy Żydzi, którzy na podstawie specjalnych zezwoleń mieszkali dotąd poza nim. W odróżnieniu od wielu innych gett, piotrkowskie nie było oddzielone murami od reszty miasta. Na jego granicach znajdowały się tablice z trupią czaszką i napisem „Ghetto”.

14–21.10.1942 – likwidacja getta piotrkowskiego (22 tys. osób wywieziono do obozu zagłady w Treblince, 750 osób rozstrzelano na pl. Czarnieckiego, blisko 3 tys. pozostało w tak zwanym małym getcie między ul. Jerozolimską, Garncarską, Zamurową i Starowarszawską.

Listopad 1944 – wywiezienie ostatnich piotrkowskich Żydów (przebywających w obozach pracy przy hutach szkła oraz na Bugaju) do obozów koncentracyjnych.

21.06.1945 – w Tymczasowym Komitecie Żydowskim w Piotrkowie zarejestrowanych było 355 Żydów (nie wszyscy mieszkali w samym Piotrkowie), zaś według statystyki prowadzonej w Biurze Ewidencji i Kontroli Ruchu Ludności Zarządu Miejskiego zameldowanych było 147 Żydów.

8.11.1945 – podczas napadu rabunkowego w domu przy ul. Łąkowej 22 zamordowani zostali Rachela Rolnik, Lajzer Malc i Sara Uszerowicz. Sprawcami byli recydywiści Tadeusz Miedzierski i Bronisław Misler; w napadzie uczestniczyli też Tadeusz Adamski, Stanisław Czuma

i Ludwik Idzikowski. 18 listopada 1946 r. Wojskowy Sąd Rejonowy w Łodzi skazał Miedzierskiego i Mislera na karę śmierci (wyrok wykonano 4 stycznia 1947 r.), Adamskiego na 10 lat, Czumę na 4 lata, a Idzikowskiego na 2 lata pozbawienia wolności.

19.11.1946 – Starosta piotrkowski zawiadomił Urząd Wojewódzki w Łodzi, że w powiecie piotrkowskim mieszka 274 Żydów (w tym 185 w Piotrkowie).

20.02.2005 – w wieku 84 lat zmarł Roman Hipszer, nazywany „ostatnim Żydem w Piotrkowie”. Pochowany został na piotrkowskim cmentarzu żydowskim.

24–28.06.2008 – pierwszy piotrkowski Szabat – spotkanie pochodzących z Piotrkowa Żydów (mieszkających w Izraelu, Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Francji i innych krajach) oraz dzisiejszych mieszkańców miasta. Podobne imprezy odbyły się w 2010, 2012, 2014 i 2016 r., kolejna odbędzie się w maju 2017 r.

Luty 2009 – zmarła Wiesława Lang z domu Gruchała, urodzona prawdopodobnie na początku 1943 r. w piotrkowskim getcie i przygarnięta przez polską rodzinę – Helenę i Stefana Gruchałów. Nigdy nie poznała swojej prawdziwej tożsamości; jej rodzice prawdopodobnie nazywali się Blausztajn lub Blumsztajn.

15.12.2016 – prezydenci Piotrkowa Trybunalskiego i Nes Cijjona w Izraelu podpisali porozumienie o partnerstwie między miastami.

Grób Romana Hipszera

Wiesława Lang

ŻYDZI WŚRÓD LUDNOŚCI PIOTRKOWA W LATACH 1808 – 1945

W wielokulturowym przez wieki Piotrkowie Żydzi stanowili największą grupę mniejszościową. Dysponujemy szczegółowymi informacjami o ich liczebności w XIX i XX w. Szczególnie znaczący był ich udział wśród ludności miasta w I połowie XIX w. – zbliżał się do połowy ogólnej liczby mieszkańców; w tym czasie w Piotrkowie Żydów było niemal tyle, co Polaków (inne narodowości były reprezentowane przez znacznie mniejsze grupy). Sytuacja zaczęła się zmieniać po utworzeniu guberni piotrkowskiej. Wprawdzie ogólna liczba ludności miasta rosła nadal, m.in. wskutek napływu znacznej liczby urzędników carskich, jednak odbywało się to w specyficznych warunkach wzmożonej rusyfikacji Królestwa Polskiego po powstaniu styczniowym (w związku z czym najbardziej wzrosła w mieście liczba Rosjan). Najwolniej zaś rosła liczba ludności żydowskiej; jej proporcjonalny udział w ogólnej liczbie ludności miasta wykazywał odtąd stałą tendencję zniżkową. Spadek proporcjonalnego udziału ludności żydowskiej związany był także z dynamicznym rozwojem Łodzi w tym okresie. Szybko rozbudowujące się miasto stało się atrakcyjnym celem dla wielu Żydów nie tylko z małych okolicznych miasteczek, ale i samego Piotrkowa. Zniesienie pańszczyzny i rozwój przemysłu spowodowały natomiast migrację wielu Polaków ze wsi do miast. Przed I wojną światową Żydzi stanowili 30–40% ogółu mieszkańców Piotrkowa, a w latach dwudziestych XX w. ich udział spadł poniżej 30%. W przededniu II wojny światowej mniej niż co czwarty piotrkowianin był Żydem. Ocaleni z Holocaustu piotrkowscy Żydzi rozproszyli się po Polsce i świecie. Nieliczni, którzy wrócili do rodzinnego miasta, stanowili ułamek procenta liczby jego mieszkańców.